

Ks. Andrzej Piwowar

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin
andpiw@op.pl, ORCID: 0000-0001-9316-1791

GNIEW CZŁOWIEKA W KSIĘDZE MĄDROŚCI SYRACHA

Man's Wrath in the Book of Sirach

STRESZCZENIE

SŁOWA KLUCZE

Artykuł poświęcony jest analizie wypowiedzi Księgi Mądrości Syracha na temat gniewu człowieka. Na początku w sposób syntetyczny autor przedstawił nauczanie ksiąg mądrościowych na temat gniewu ludzkiego. Następnie omówił pole semantyczne gniewu w Księdze Mądrości Syracha (słowa pochodzące od rdzeni ὀργ, θυμ i μηνι), koncentrując się na etymologii poszczególnych słów wyrażających gniew (rzeczowników, czasowników oraz przymiotników). W dalszej części artykułu ukazał przyczyny gniewu, o których mówi Syrach, oraz wskazał, kto według mędrca podlega gniewowi. Następnie przedstawił skutki gniewu według Księgi Mądrości Syracha, środki zaradcze, które pozwolą ustrzec się przed wybuchem gniewu, a na końcu wskazał, co należy czynić, aby ustrzec się gniewu ze strony innych ludzi.

gniew; gniew człowieka;
Księga Mądrości Syracha; θυμός;
ὀργή

The article constitutes an analysis of the statements concerning man's wrath found in the Book of Sirach. The first part of the article is a synthetic overview of the teachings of the sapiential books concerning this issue. Subsequently, the semantic field of wrath in the Book of Sirach is analyzed (namely the words derived from the roots ὀργ, θυμ and μῆνι), with special attention paid to the etymology of specific words expressing wrath (nouns, verbs and adjectives). Further, the article focuses on reasons for anger as presented by Sirach, as well as on characters in the text that are prone to wrath. The final section offers a discussion of the consequences of wrath, preventive measures against outbursts of rage, and steps that might be taken to shield oneself from the wrath of others.

wrath; man's
wrath; the Book
of Sirach; θυμός;
ὀργή

Księgę Mądrości Syracha spośród pozostałych pism mądrościowych Starego Testamentu wyróżnia bardzo wyraźny i mocno podkreślony aspekt dydaktyczny tego dzieła (Prolog, 11-12.34)¹. Mędrzec pragnął ukazać swym uczniom wzory postępowania, dzięki którym będą mogli dobrze i pobożnie przeżyć swe życie i osiągnąć mądrość (Syr 24,34 i 50,28-29a). Sirach jest przede wszystkim wychowawcą-nauczycielem, ale nie teorii (wiedzy), lecz mądrości rozumianej jako sztuka dobrego, właściwego i godnego życia opartego na Prawie i zgodnego z wymaganiami wiary Izraela. Wobec tego nie dziwi fakt, że w swym dziele poświęcił on bardzo dużo miejsca

¹ Zob. Coggins, *Sirach*, 71-72; Morla Asensio, *Libri sapienziali*, 180; Murphy, *L'albero della vita*, 103; Potocki, „Księgi mądrościowe”, 470; Potocki, „Mądrość uczonego w Piśmie”, 200.

wskazaniom praktycznym, odnoszącym się do różnych sytuacji i postaw życia codziennego². Pośród nich możemy odnaleźć także przemyślenia Syracha odnoszące się do gniewu człowieka i właśnie tej postawie poświęcony zostanie niniejszy artykuł. Najpierw syntetycznie podamy naukę innych ksiąg mądrościowych na temat tego uczucia. Następnie przedstawimy pole semantyczne gniewu w greckim tekście Księgi Mądrości Syracha³ oraz nauczanie mędrca na temat złości.

1. GNIEW LUDZKI W KSIĘGACH MĄDROŚCIOWYCH

Gniew jest to „reakcja emocjonalna na jakiś bodziec wyrażająca się podnieceniem, niezadowoleniem, oburzeniem”⁴. Do powyższej definicji możemy dodać, że jest to reakcja gwał-

² Zob. Bonora, „Siracide”, 89; Minissale, *Siracide. Le radici*, 18-19; Murphy, *L'albero della vita*, 101-102; Potocki, „Księgi mądrościowe”, 476; Potocki, „Mądrość uczonego w Piśmie”, 199-200; Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 5.

³ W naszych analizach oprzemy się na tekście greckim Księgi Mądrości Syracha, ponieważ właśnie ta wersja tekstu została uznana za kanoniczną. Zob. Coggins, *Sirach*, 39; Gilbert, *Les cinq livres*, 142; Minissale, *Siracide. Le radici*, 11; Sauer, *Jesus*, 19. Por. Gilbert, „L'Écclesiastique”, 233-250; Kondracki, „Kanonizacja i natchnienie”, 113-120; Murphy, *L'albero della vita*, 96-97. Po drugie, jest to najstarsze zachowane w całości tłumaczenie tekstu oryginalnego (hebrajskiego), który dziś znamy jedynie w około 2/3 całości. Na temat skomplikowanej historii tekstu Księgi Mądrości Syracha i jej kanoniczności, zob. Caldusch-Benages, *En el crisol*, 13-21; Gilbert, *Les cinq livres*, 149-154; Piwowar, „La storia”, 31-53; Minissale, *Siracide (Ecclesiastico)*, 28-32; Sauer, *Jesus*, 22-28; Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 51-62.

⁴ *Mały słownik*, 226. „Gniew, irytacja (łac. *ira*), uczucie silnej uogólnionej aktywizacji organizmu, ukierunkowujące podmiot do ataku fiz. lub werbalnego (→ agresja), najczęściej na osoby (także na przedmioty i sytuacje), które są przeszkodą w realizacji potrzeb (→ frustracja)” (Chlewiński – Nawrot, „Gniew”, 1161).

towna, która często wyraża się także agresją. Bodziec, który ją wzbudza, jest zewnętrzny i sprawia przykrość.

Stary Testament znacznie częściej mówi o gniewie Boga niż ludzi⁵. Księgi natchnione jednoznacznie i wyraźnie potępiają gniew człowieka, ponieważ zazwyczaj prowadzi on do morderstwa⁶ lub nieprawości⁷. Teksty dotyczące ludzkiego gniewu są relatywnie nieliczne i na ogół znajdują się w księgach mądrościowych⁸. Należy zauważyć także, że jedynie one poddają go ocenie wartościującej, która zależna jest od utylitarne go postrzegania mądrości w kulturze starożytnej Izraela. Według mędrców, gniew jest niebezpieczny, ponieważ jest powodem krzywd, a jego skutki są zawsze negatywne (Prz 14,17; 29,22)⁹.

Wśród ksiąg sapiencjalnych, poza Księgą Mądrości Syracha, najwięcej miejsca wzburzeniu człowieka poświęca Księga Przysłów. Stwierdza ona, że jedynie głupiec ujawnia swój gniew, człowiek mądry zaś potrafi nad nim zapanować (Prz 12,16; 19,11; 29,11, por. Prz 27,4, a także Koh 7,9). Irytacja charakteryzuje również bezbożnych (Prz 11,23). Ten, kto przynosi wstyd i sprowadza go na siebie lub innych, budzi gniew osób, które go otaczają (Prz 14,35). Jest on także przyczyną kłótni, osoby cierpliwe zaś potrafią je łagodzić (Prz 15,18; 29,22; 30,33). Przyczyną złości mogą być słowa, które ranią i zadają ból (Prz 15,1, por. Prz 25,23), oraz zazdrość (Prz 6,34). Mędrzy zachęcają, aby nie ulegać gniewowi i starać się jak

⁵ Zob. Grether – Fichtner, „ὀργή”, V, 394-409; Léon-Dufour, „Gniew”, 288-293; Scaiola, „Ira”, 699. Niektóre słowniki i encyklopedie biblijne, mówiąc o gniewie, koncentrują się całkowicie na Bożym gniewie, pomijając gniew człowieka milczeniem. Zob. Benko, „Gniew”, 344-345; Herion, „Wrath”, VI, 989-996; Moraldi, „Ira”, 756-759; Tasker, „Wrath”, 1341.

⁶ Zob. Rdz 4,3-8; 27,41-45; 34,7-26; 2 Sm 12,5; Prz 16,14; Mdr 10,3.10. Por. 2 Sm 13,21, a także: Léon-Dufour, „Gniew”, 287.

⁷ Zob. Chlewiński – Nawrot, „Gniew”, 1161.

⁸ Zob. Scaiola, „Ira”, 700.

⁹ Zob. Chlewiński – Nawrot, „Gniew”, 1161; Grether – Fichtner, „ὀργή”, 395.

najszybciej uwolnić się od niego (Prz 24,19-20, por. Ps 37,8). Według Prz 19,19, ludzie, którzy mu się poddają, tzn. nie potrafią go opanować i palają nim w sposób wyjątkowo intensywny, powinni być karani grzywną. Gniew może zostać uśmierzony przez dar (Prz 21,14). Również człowiek mądry i rozumny może go stłumić (Prz 29,8 i Prz 16,14). Kohelet poucza zaś, że zachowanie spokoju może ocalić człowieka przed gniewem innych (Koh 10,4). Skutki gniewu są bardzo poważne i oddziałują negatywnie na całe społeczeństwo (Prz 27,3-4).

Hiob uważa, że gniew zabija niemądrych (Hi 5,2). Jego zdaniem, złość jest cechą charakteryzującą ludzi zatwardziały (Hi 36,13). Podobnie jak w całym Starym Testamencie gniew człowieka, o którym mówią księgi mądrościowe, najczęściej zwraca się przeciwko innym ludziom (Hi 32,2-3.5), rzadziej natomiast przeciwko Bogu (Prz 3,31-32).

Podsumowując, możemy stwierdzić, że gniew w tradycji mądrościowej Izraela był on oceniany bardzo negatywnie. Postawy tej należało się wystrzegać, ponieważ zawsze prowadziła do zła¹⁰.

2. POLE SEMANTYCZNE GNIEWU W GRECKIEJ WERSJI KSIĘGI MĄDROŚCI SYRACHA

Septuaginta, mówiąc o gniewie, używa najczęściej terminów θυμός i ὀργή oraz ich pochodnych, co powoduje, że tekst grecki Starego Testamentu zaciera różnicę pomiędzy różnymi formami okazywania tego uczucia, o których mówi hebrajski oryginał¹¹.

¹⁰ Zob. Hahn, „Anger. Wrath”, I, 108.

¹¹ Zob. Hahn, „Anger. Wrath”, I, 108; Scaiola, „Ira”, 699. Por. Muraoka, *A Greek ≈ Hebrew/Aramaic*, 152, 192, 209, 235. Na temat pola semantycznego terminu „gniew”, zob. Grether – Fichtner, „ὀργή”, 392-394; Hahn, „Anger. Wrath”, 108.

2.1. Słowa zawierające rdzeń ὀργή

W greckim tekście Księgi Mądrości Syracha występują dwa słowa pochodzące od tego rdzenia. Pierwszym z nich jest rzeczownik ὀργή ('skłonność natury, popęd, temperament, złość, oburzenie, wzburzenie, gniew')¹², który spotykamy 23 razy¹³. Etymologicznie wywodzi się on od występującego w sanskrycie *ūrjā* ('pożywienie, siła, moc')¹⁴ i jest spokrewniony z ὀργάω ('nabrzmiwać, pęcznieć, dojrzewać, nabrzmiwać rządzą')¹⁵. Upraszczając skomplikowane pochodzenie i pierwotne znaczenie ὀργή, możemy powiedzieć, że początkowo słowo to odnosiło się do impulsywnej natury człowieka lub zwierzęcia, której przeciwieństwem był bardziej duchowy i spokojny temperament określane jako ἡθός¹⁶. Tragedia grecka przyczyniła się do ugruntowania ὀργή w znaczeniu „gniew”¹⁷. W starożytności nie ograniczano gniewu jedynie do negatywnej reakcji na jakieś przeciwności i niepowodzenie, posługiwano się także pojęciem δικαία ὀργή ('sprawiedliwy/

¹² Zob. *Słownik grecko-polski*, III, 309; Beeks, *Etymological Dictionary*, II, 1097; Hahn, „Anger. Wrath”, 107; Jurewicz, *Słownik grecko-polski*, II, 116-117; Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 1246; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek – English Lexicon*, II, 337; Montanari, *Vocabolario*, 1492; Muraoka, *A Greek-English Lexicon*, 502-503; Popowski, *Wielki słownik*, 435; Romizi, *Greco antico*, 883.

¹³ Zob. Syr 1,21; 5,6.7; 7,16; 10,18; 16,6.11(2x); 23,16; 25,22; 26,8; 27,30; 28,3.10; 36,6.8; 39,23; 44,17.18.19; 47,20; 48,10. Por. Hatch – Redpath, *A Concordance*, 1009.

¹⁴ Zob. Beeks, *Etymological Dictionary*, II, 1097.

¹⁵ Zob. Hahn, „Anger. Wrath”, 107; Kleinknecht „ὀργή”, V, 383. R. Rominzi uważa, że ὀργή pochodzi od rdzenia οργ zawartego w czasowniku ὀργάω, do którego został dodany sufiks -ή wskazujący na czynność. Zob. Romizi, *Greco antico*, 883.

¹⁶ Zob. Kleinknecht „ὀργή”, 383.

¹⁷ „As compared with the older use, ὀργή in tragedy has already become more restricted and specialized. ὀργή now has more of the sense a specific reaction of the human soul. It takes on the sense b. of anger as the most striking manifestation of powerful inner passion, θυμός”. Kleinknecht „ὀργή”, 383-384). Por. Hahn, „Anger. Wrath”, 107.

słuszny gniew’) w odniesieniu do wzburzenia, które chroniło człowieka przed złem¹⁸. Jednak w powszechnym użyciu rzeczownik ten posiadał negatywną konotację¹⁹.

Pochodzący od ὀργή czasownik παροργίζω (‘wywoływać gniew, złościć, drażnić’)²⁰ w greckim tekście Księgi Mądrości Syracha występuje 3 razy (3,16; 4,2.3)²¹. Powstał on poprzez poprzedzenie pochodzącego od ὀργή czasownika ὀργίζω (czasownikowy sufiks kauzatywny -ίζω sprawia, że czasownik ten przyjmuje znaczenie ‘powodować w kimś gniew’²²) przyimkiem παρα (παρ- przed samogłoską), który posiada znaczenie ‘ku, w stronę’. Czasownik παροργίζω wyraża więc czynność skierowaną ku komuś innemu, która powoduje/wzbudza w tej osobie gniew.

2.2. Słowa zawierające rdzeń θυμ

W greckim tekście dzieła Syracha spotykamy dwa słowa pochodzące od tego rdzenia. Pierwszym z nich jest rzeczownik θυμός (‘dusza, dech, pragnienie, gniew, oburzenie, wściekłość’)²³, który pojawia się 18 razy²⁴. Pochodzi on od

¹⁸ Zob. Hahn, „Anger. Wrath”, 107.

¹⁹ Zob. Hahn, „Anger. Wrath”, 107; Kleinknecht „ὀργή”, 384.

²⁰ Zob. *Słownik grecko-polski*, III, 449; Jurewicz, *Słownik grecko-polski*, II, 167; Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 1343; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek – English Lexicon*, II, 360; Montanari, *Vocabolario*, 1601; Muraoka, *A Greek-English Lexicon*, 537; Popowski, *Wielki słownik*, 471.

²¹ Zob. Hatch – Redpath, *A Concordance*, 1072.

²² Zob. Grether – Fichtner, „ὀργή”, 410; Romizi, *Greco antico*, 948-949.

²³ Zob. *Słownik grecko-polski*, II, 476-477; Beeks, *Etymological Dictionary*, I, 564; Jurewicz, *Słownik grecko-polski*, I, 455; Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 810; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek – English Lexicon*, I, 209; Montanari, *Vocabolario*, 979; Muraoka, *A Greek-English Lexicon*, 333-334; Popowski, *Wielki słownik*, 284; Romizi, *Greco antico*, 623.

²⁴ Syr 1,22(2x); 5,6; 10,18; 18,24; 25,15(2x); 26,28; 28,10.19; 30,24; 31,30; 39,28(2x); 40,4; 45,18.19; 48,10. Zob. Hatch – Redpath, *A Concordance*, 661.

występującego w sanskrycie słowa *dhūmá-* (‘dym’). To pierwotne znaczenie zachowało się w czasowniku *θυμιάω* (‘spalać dla uzyskania dymu, kadzić’) ²⁵. R. Romizi uważa jednak, że *θυμός* pochodzi od tematu *θυ* zawartego w czasowniku *θύω* II (‘szaleć, wrzeć, rzucać się ze wściekłością’), do którego został dołączony sufiks nominalny *-μός* ²⁶. F. Büchsel zaś twierdzi, że wywodzi się on od *θύω* I, które pierwotnie oznaczało gwałtowny ruch wiatru, wody, zwierząt lub ludzi. Wydaje się, że następnie znaczenie tego czasownika przyjęło konotację ‘kipieć’, w dalszej zaś fazie rozwoju – ‘palić, spalać’, co z kolei doprowadziło do znaczenia ‘ofiarowywać, składać/palić na ofiarę’ ²⁷. Zdaniem tego uczonego podstawowe znaczenie *θυμός* w dziełach Homera jest podobne do *πνεῦμα* ²⁸, w pismach Platona zaś przyjmuje znaczenie: ‘duch, gniew/złość, poruszenie’. W LXX oraz literaturze judaistycznej często występuje w sensie ‘gniew’.

Czasownik *θυμώω* (‘popadać w gniew, gniewać się, irytować’) ²⁹ pochodzi od *θυμ* zawartego w *θυμός*, do którego został dodany sufiks czasownikowy *-ώω* posiadający znaczenie sprawcze. Pierwotnym więc sensem *θυμώω* było ‘powodować/prowokować gniew’ ³⁰.

²⁵ Zob. Beeks, *Etymological Dictionary*, I, 564. Por. Hahn, „Anger. Wrath”, 105.

²⁶ Zob. Romizi, *Greco antico*, 623.

²⁷ Zob. Büchsel, „*θυμός*”, III, 167.

²⁸ „*θυμός* then takes on the sense of a. desire, impulse, inclination, b. spirit, c. anger, d. sensibility, e. disposition or mind, f. thought, consideration”. Büchsel, „*θυμός*”, 167. Por. Hahn, „Anger. Wrath”, 105-106.

²⁹ Zob. *Słownik grecko-polski*, II, 477; Jurewicz, *Słownik grecko-polski*, I, 455; Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 810; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek – English Lexicon*, I, 209; Montanari, *Vocabolario*, 979; Muraoka, *A Greek-English lexicon*, 334; Popowski, *Wielki słownik*, 284.

³⁰ Zob. Grether – Fichtner, „*ὄργη*”, 410; Romizi, *Greco antico*, 623.

Również przymiotnik θυμώδης = θυμοειδής ('popędliwy, namiętny, wściekły, gwałtowny, rozgniewany'³¹, zob. 8,16 i 28,8) pochodzi od rdzenia θυμ, do którego został dodany temat εἶδος ('wygląd, postać') oraz sufiks przymiotnikowy -ής. W ten sposób powstał przymiotnik, który odnosi się do ludzi impulsywnych i porywczych, tzn. łatwo wpadających w gniew³².

2.3. Różnica znaczeniowa pomiędzy ὀργή i θυμός

Rzeczowniki ὀργή i θυμός występują razem kilka razy zarówno w LXX³³, jak i w dziełach pisarzy klasycznych. Słowa te mogą występować obok siebie³⁴ lub jedno może zależeć od drugiego (np. ὀργή θυμοῦ³⁵, jak i θυμός ὀργῆς³⁶). Wielu znawców języka greckiego próbowało znaleźć różnice znaczeniowe pomiędzy nimi, jednak nie udało się im ich wskazać. W Septuagincie są one używane jako synonimy³⁷ bez żadnej wyraźnej różnicy znaczeniowej³⁸. Zdają się to potwierdzać wspomniane wcześniej związki syntaktyczne (θυμοῦν ὀργή i ὀργίξειν θυμῶ),

³¹ Zob. *Słownik grecko-polski*, III, 144; Beeks, *Etymological Dictionary*, I, 564; Jurewicz, *Słownik grecko-polski*, I, 455; Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 810; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek – English Lexicon*, I, 209; Montanari, *Vocabolario*, 979; Muraoka, *A Greek-English Lexicon*, 334; Romizi, *Greco antico*, 623.

³² Zob. Grether – Fichtner, „ὀργή”, 410; Romizi, *Greco antico*, 623; Zapff, *Jesus*, 170.

³³ Zob. Pwt 9,19; 29,22.27; Ps 2,23; 16,10; Iz 10,5; 13,9; 30,10; Jr 7,10; 21,5; Dn 2,12; 3,13; Mi 5,14.

³⁴ Zob. Grether – Fichtner, „ὀργή”, 409-410.

³⁵ Zob. Lb 12,9; 25,4; 1 Sm 20,34; 2 Krn 25,10; 28,11.13; 29,10; 35,19; Ezd 10,14; 1 Mch 2,49; Hi 37,2; Ps 77,49; 84,4; Syr 10,18; Iz 7,4; 42,25; Jr 4,26; 25,17; 32,37; 37,24; Lm 1,12; 2,3; Ez 23,25; Oz 11,9; Jon 3,9; Na 1,6; So 3,8.

³⁶ Zob. Lb 14,34; Pwt 13,18; 29,23; Joz 7,26; 1 Sm 28,18; 2 Krl 23,26; 2 Krn 30,8; Hi 3,17; 20,23; 31,11; Ps 68,25; Syr 45,19; Iz 9,18; 13,13; Dn 8,6.

³⁷ Zob. Hahn, „Anger. Wrath”, 106, 110.

³⁸ Zob. Grether – Fichtner, „ὀργή”, 409-410.

w miejsce których powinniśmy spodziewać się raczej syntagm θυμοῦν θυμῶ i ὀργίζεῖν ὀργῆ (tylko w 2 Krn 29,8) jako przykładów zastosowania *figura etymologica*³⁹.

Jednak zdaniem niektórych starożytnych znawców języka greckiego można dostrzec pewne niuanse znaczeniowe różnicujące ὀργή i θυμός. Ich zdaniem, drugi z tych rzeczowników odnosi się do gwałtownego wzburzenia uczuć, ὀργή zaś nie posiada porywczosci θυμός. Ponadto θυμός odnosi się do gniewu trwającego krótko (wybuch, który szybko przemija, ponieważ nie jest zależny od woli człowieka), ὀργή zaś jest długotrwałym i rozmyślnym, a więc zależnym od człowieka, uczuciem gniewu, które dąży do zemsty⁴⁰.

2.4. Słowa zawierające rdzeń μῆνι

Pośród pozostałych słów należących do pola semantycznego gniewu należy zwrócić uwagę przede wszystkim na te, które zawierają rdzeń μῆνι. Należą do nich μῆνις ('gniew'⁴¹, zob. 27,30 i 28,5) i μῆνιάω (w grece klasycznej μῆνίω – 'gniewać się'⁴², zob. 10,6). Etymologia rzeczownika μῆνις nie jest

³⁹ Zob. Muraoka, *A Syntax*, 177-178.

⁴⁰ Zob. Grether – Fichtner, „ὀργή”, 409; Hahn, „Anger. Wrath”, 110; Kleinknecht „ὀργή”, 384; R.C. Trench, *Trench's Synonyms*, 145-147. K. Kralka twierdzi, że są dwa rodzaje gniewu: „[...] z jednej strony emocjonalny, afektywny i odruchowy, nad którym często nie da się zapanować, a z drugiej przemyślany i zaplanowany”. Kralka, *Siedem grzechów*, 199. Wydaje się, że pierwszymu rodzajowi złości odpowiadałby rzeczownik θυμός, drugiemu zaś – ὀργή.

⁴¹ Zob. *Słownik grecko-polski*, III, 144; Beeks, *Etymological Dictionary*, II, 946; Jurewicz, *Słownik grecko-polski*, II, 54; Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 1128; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek – English Lexicon*, II, 304; Montanari, *Vocabolario*, 1359; Muraoka, *A Greek-English Lexicon*, 460; Romizi, *Greco antico*, 814.

⁴² Zob. *Słownik grecko-polski*, III, 144; Jurewicz, *Słownik grecko-polski*, II, 54; Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 1128; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek – English Lexicon of the Septuagint*, II, 304; Montanari, *Vocabolario*, 1359; Muraoka, *A Greek-English Lexicon*, 460; Romizi, *Greco antico*, 814.

znana⁴³. R. Beeks i R. Romizi uważają, że czasownik *μηρίαω* pochodzi od *μηρις*⁴⁴, który w grece klasycznej w sposób szczególny odnosił się do gniewu bóstw, choć także określał złość Achillesa⁴⁵. W greckim tekście Starego Testamentu osiem razy odnosi się on do gniewu ludzi i tylko dwa razy do gniewu Boga⁴⁶. R.C. Trench specyfikuje znaczenie *μηρις*, twierdząc, że wyraża on złość, która trwa przez długi czas⁴⁷. Również od *μηρις* pochodzi rzeczownik *μηρίαμα* (w grece klasycznej *μήνιμα* – ‘przyczyna/powód gniewu, gniew’⁴⁸, zob. 40,4)⁴⁹.

2.5. Inne słowa nie pochodzące od wyżej wymienionych rdzeni

W tekście greckim Księgi Mądrości Syracha występuje ponadto czasownik *προσοχθίζω* (‘być oburzonym, być zagniewanym na kogoś, mieć urazę do kogoś, gniewać się’⁵⁰, zob. 6,25; 25,2; 38,4 i 50,25), którego pochodzenie i etymologia

⁴³ Zob. Beeks, *Etymological Dictionary*, I, 946.

⁴⁴ Zob. Beeks, *Etymological Dictionary*, I, 946; Romizi, *Greco antico*, 814.

⁴⁵ Zob. Beeks, *Etymological Dictionary*, I, 946; Grether – Fichtner, „ὄργή”, 410; Kleinknecht „ὄργή”, 385-389; Romizi, *Greco antico*, 814.

⁴⁶ Zob. Grether – Fichtner, „ὄργή”, 411.

⁴⁷ Zob. Trench, *Trench’s Synonyms*, 147. „‘Groll’, griech. *μηρις*, bezeichnet insbesondere den unversöhnlichen Zorn, wie er z.B. als Zorn des Achill (Illias) bekannt ist”. Zapff, *Jesus*, 167.

⁴⁸ Zob. *Słownik grecko-polski*, II, 476; Beeks, *Etymological Dictionary*, II, 946; Jurewicz, *Słownik grecko-polski*, II, 54; Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 1128; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek – English Lexicon*, II, 304; Montanari, *Vocabolario*, 1359; Muraoka, *A Greek-English Lexicon*, 460.

⁴⁹ Zob. Beeks, *Etymological Dictionary*, I, 946; Romizi, *Greco antico*, 814.

⁵⁰ Zob. *Słownik grecko-polski*, III, 719; Jurewicz, *Słownik grecko-polski*, II, 259; Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 1522; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek – English Lexicon*, II, 404; Montanari, *Vocabolario*, 1828; Muraoka, *A Greek-English Lexicon*, 597; Popowski, *Wielki słownik*, 533.

nie są znane. Trudno jest jednak jednoznacznie ustalić, czy προσοχθίζω w greckiej wersji Księgi Mądrości Syracha przyjmuje zawsze znaczenie odnoszące się do gniewu. Wydaje się, że właśnie w tym sensie powinniśmy rozumieć go jedynie w 25,2 i 50,25. W 6,25⁵¹ i 38,4⁵² natomiast znaczenie to nie jest pewne⁵³. Jeśli w tych dwóch ostatnich wersetach προσοχθίζω odnosi się do gniewu, to powinniśmy zauważyć, że przedmiotem złości nie są inni ludzie, lecz rzeczywistości nieożywione (odpowiednio więzy mądrości i lekarstwa).

3. NAUCZANIE SYRACHA NA TEMAT GNIEWU CZŁOWIEKA

Na początku musimy zwrócić uwagę na fakt, że mędrzec w swym dziele nie zawarł ani jednej jednostki literackiej poświęconej wyłącznie gniewowi człowieka. Możemy jedynie wskazać dwie perykopy, w których dostrzegalne jest większe skoncentrowanie słownictwa przynależącego do pola semantycznego gniewu, jednak wzburzenie nie jest głównym ich tematem. Pierwszą z nich jest Syr 27,30–28,7⁵⁴. Jej tematem jest nienawiść i związana z nią zemsta. Syrach słusznie zauważa, że z tymi postawami łączy się gniew, jednak nie jest on przewodnią ideą tej perykopy, choć 4 razy odnosi się ona do irytacji (27,30: μηνις i όγη, 28,3: όγη, 28,5: μηνις). Drugą jest Syr 28,8-12, która dotyczy kłótni. Jedną spośród wielu ich przyczyn jest gniew (28,8: θυμώδης, 28,10: θυμός i όργή).

Mędrzec z Jerozolimy skupił się w sposób szczególny na gniewie ludzkim. Spośród 42/41 (liczba ta zależy od znaczenia προσοχθίζω w 6,25) wersetów w całej greckiej wersji Księgi

⁵¹ Zob. Piwowar, „Zdobycie mądrości”, 321, 328.

⁵² Zob. Adinolfi, „Il medico”, 174; Fasce, *La lode*, 43; Mazzinghi, „«Poi fa' posto»”, 66.

⁵³ Zob. *A New English Translation*, 724, 750; *Septuaginta Deutsch*, 1099, 1141.

⁵⁴ Zob. Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 5.

Mądrości Syracha dotyczących gniewu tylko w 14 przypadkach jego podmiotem jest Bóg (5,6.7; 7,16; 16,6.11; 18,24; 36,6.8; 39,23.28; 44,17; 45,19; 47,20⁵⁵ i 48,10), co stanowi 1/3 wszystkich tekstów. Ze względu na tytuł niniejszego artykułu skoncentrujemy się wyłącznie na tekstach mówiących o gniewie człowieka. Naszą analizę tego zagadnienia ujmijemy w ramy, które pozwolą nam ukazać złożoność i głębię przesłania mędrca na temat irytacji. Na początku skupimy się na przyczynach gniewu, następnie wskażemy, kto mu podlega, po czym omówimy jego skutki oraz środki zaradcze, które pozwolą przeciwstawić się wybuchowi gniewu i zapobiec mu.

3.1. Przyczyny gniewu

Syrach wskazuje postawy i zachowania, które wzbudzają gniew. Pośród nich na czołowe miejsce wybijają się: pijaństwo (nadużywanie alkoholu), rozpusta i bogactwo. O każdym z tych zjawisk jako przyczynie wzburzenia mędrzec mówi dwukrotnie w swym dziele.

⁵⁵ Syr 47,20 pozostaje problematyczny, ponieważ stwierdza on, że Salomon splamił swą chwałę (ἔδωκας μῶμον ἐν τῇ δόξῃ σου), sprowadził hańbę na swe potomstwo (ἐβεβήλωσας τὸ σπέρμα σου), sprowadził także gniew na nie (ἐπαγαγεῖν ὀργὴν ἐπὶ τὰ τέκνα σου). Rodzi się pytanie, czy gniew władca wzbudził przeciw jego dzieciom? Ludzi czy Boga? Gniew, o którym mówi Syr 47,20, może odnosić się do postawy pokoleń północnych, spowodowanych nierównym traktowaniem i ich wyzyskiem za rządów Salomona (1 Krl 12; 2 Krn 10), które doprowadziły do rozłamu Izraela na Królestwo Izraela (Północne) i Królestwo Judy (Południowe), lub do gniewu Boga, który sprawił, że doszło do tego podziału (1 Krl 12,15; 2 Krn 10,15), co było karą za apostazję Salomona (1 Krl 11,31-39). Uważamy, że gniew, o którym mówi Syr 47,20, powinniśmy interpretować jako gniew Boży. Zob. Petraglio, *Il libro*, 260; Sauer, *Jesus*, 323; Vigni, *Siracide*, 286; Zapff, *Jesus*, 353. Di Lella gniew, o którym mówi Syr 47,20, interpretuje w ten sposób, że zrodzone ze związków z poganami dzieci Salomona nie miały udziału w Bożym błogosławieństwie, lecz w gniewie Boga. Zob. Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 528.

Wielki gniew (ὀργή μεγάλη) wzbudza pijaczka (Syr 26,8a). Nie chodzi tu o kobietę, która sporadycznie spożywa alkohol w umiarkowanych dawkach, lecz o niewiastę nadużywającą alkoholu (por. Prz 23,29-35), być może nawet o nałogową alkoholizkę (μέθυσος⁵⁶, por. Syr 19,1 i Prz 23,21), a na pewno o kobietę, która tak się upija, że zupełnie nie panuje nad sobą⁵⁷. Stan, w jakim się ona znajduje, Syrach określa jako haniebny (ἀσχημοσύνη) i jest on znany ogółowi społeczeństwa. Jej poniżenia nie da się ukryć – wszyscy o nim wiedzą, jest powszechnie znane. Rzeczownik ἀσχημοσύνη może odnosić się także do nagości⁵⁸, a nawet do ekskrementów. Alkoholizka wzbudza złość, ale nie tylko dlatego, że się upiła. Być może bardziej irytuje ona ze względu na jej nieprzyzwoite zachowywanie się, które nie licuje z godnością kobiety (Lm 4,21; Ab 2,15)⁵⁹. A.A. Di Lella fragment 26,8b interpretuje wprost jako cudzołóstwo⁶⁰.

Również w Syr 31,30 mędrzec zwraca uwagę na powiązanie pijaństwa z gniewem. Zdaniem Syracha, „pijaństwo powiększa gniew głupca” (πληθύνει μέθη θυμὸν ἄφρονος) i prowadzi go do potknięcia/wykroczenia (εἰς πρόσκομμα). Ze słów tych jasno wynika, że picie alkoholu nie jest przyczyną złości człowieka niemądrego, lecz ją tylko wzmacnia i potęguje. Mędrzec sugeruje w ten sposób, że gniew jest cechą charakteryzującą osobę bezrozumną, a spożywanie alkoholu powoduje jedynie, że traci ona kontrolę nad swą irytacją,

⁵⁶ Zob. Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek – English Lexicon*, II, 295; Muraoka, *A Greek-English lexicon*, 447. G. Sauer i B.M. Zapff γυνή μέθυσος tłumaczą jako „trunksüchtige Frau” (Sauer, *Jesus*, 193; Zapff, *Jesus*, 152).

⁵⁷ Zob. Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 350.

⁵⁸ Zob. Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek – English Lexicon*, I, 68; Muraoka, *A Greek-English lexicon*, 100; Zapff, *Jesus*, 152. R. Popowski tłumaczy ἀσχημοσύνη jako „sromota” (*Septuaginta czyli Biblia*, 1227), najnowsze niemieckie tłumaczenie LXX zaś słowo to oddaje poprzez „Unanständigkeit” (*Septuaginta Deutsch*, 1126).

⁵⁹ Zob. Vignini, *Siracide*, 156; Zapff, *Jesus*, 152.

⁶⁰ Zob. Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 350.

co sprawia, że z większą łatwością i mocą wybucha złością. Myśl ta jest zgodna ze słowami Seneki, który twierdzi, że pijaństwo nie jest przyczyną wad, lecz jedynie je ujawnia⁶¹.

Kolejną postawą, która wzbudza gniew, jest rozpusta. W 23,16 Syrach stwierdza, że dwa rodzaje ludzi mnożą grzechy, trzeci zaś ściągnie gniew (ἐπάξει ὀργήν). Werset następny wyjaśnia, o kogo chodzi. Jest to człowiek rozpustny (ἄνθρωπος πόρνος), dla którego każdy chleb jest słodki. Nigdy nie ustanie on (οὐ μὴ κοπάσῃ) w swej nieprawości, dopóki nie umrze (ἕως ἂν τελευτήσῃ). Zdaniem Di Lelli i Minissale, 23,17ef odnosi się do cudzołóstwa⁶². G. Sauer uważa zaś, że werset ten mówi o obcowaniu z prostytutkami⁶³. Na występki natury seksualnej wskazuje syntagma „słodycz chleba” (πᾶς ἄρτος ἡδύς) użyta przez mędrca w 23,17e. Jest ona nawiązaniem do tekstu Prz 9,17⁶⁴, który odnosi się do zachowań tego rodzaju⁶⁵.

W 25,2 Syrach stwierdza, że nienawidzi (25,2a) aroganckiego, wyniosłego biedaka (πτωχὸν ὑπερήφανον), bogatego kłamcę (πλούσιον ψεύστην) oraz cudzołożnego starca, który nie jest inteligentny, tzn. nie jest w stanie zrozumieć tego, co czyni (γέροντα μοιχὸν ἐλαττούμενον συνέσει). Postawy te wzbudzają wielki gniew mędrca (προσώχθισα σφόδρα). Wywołują one w Syrachu nie tylko odrazę, nienawiść, ale również wielką złość, ponieważ są wyjątkowo rażące i naganne. Biedak powinien być pokorny i wdzięczny za to, co inni czynią, starając się mu pomóc, a nie być wyniosły wobec nich i odrzucać ich pomoc⁶⁶. Pycha jest zawsze naganna, bez

⁶¹ Zob. Lucius Annaeus Seneca, *Listy moralne do Lucyliusza* (tłum. W. Kornatowski) (Kolekcja 6; Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PAN, 2010) list 83, wiersz 20.

⁶² Zob. Minissale, *Siracide. Le radici*, 123; Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 324.

⁶³ Zob. Sauer, *Jesus*, 176.

⁶⁴ Zob. Marböck, *Sirach*, 274; Schreiner, *Jesus*, 127.

⁶⁵ Zob. Clifford, *Proverbs*, 107; Potocki, *Księga Przysłów*, 104; Waltke, *The Book of Proverbs*, 446.

⁶⁶ Zob. Vignini, *Siracide*, 150.

względu na osobę (Syr 10,8-11), ale w sposób szczególny jest nieodpowiednia w przypadku ubogiego, który nie ma czym się chwalić, a mimo to wynosi się nad innych⁶⁷. Podobnie kłamstwo, również ono jest zawsze naganne (Syr 20,24-26), ale wzbudza wyjątkowe obrzydzenie i gniew, jeśli jego celem jest oszukanie kogoś, aby wzbogacić się jeszcze bardziej⁶⁸ lub ukryć rzeczywisty stan posiadania⁶⁹. I wreszcie od starców w Starym Testamencie wymagano postawy mądrości i wzorowego życia, które mogłyby być wzorcem dla innych (Prz 16,31; Mdr 4,8-9; Syr 25,4-6)⁷⁰. Starzec, który nie panuje nad swą seksualnością⁷¹, podlega wyjątkowej naganie, ponieważ, zamiast dawać dobry przykład, sieje wielkie zgorzzenie (Dn 13)⁷². Co więcej, powodem niemoralnego, bezwstydnego jego postępowania jest brak mądrości (głupota). Nie osiągnął jej, dlatego właśnie tak postępuje – mądrość nie jest przewodniczką jego działania. Nie zdobył jej, tzn. przegrał swoje życie, stracił je, bezpowrotnie zmarnował. To także jest powodem złości Syracha na starca, o którym mówi w 25,2d. Te same uczucia, które zostały wyrażone w 25,2, Syrach odczuwa (προσώχθισεν ἢ ψυχῆ μου) wobec mieszkańców góry Samarii, Filistynów i ludu Sychem, który określa jako głupi (50,25-26).

W 25,2 jedną z przyczyn wzbudzających gniew jest człowiek bogaty, który kłamie. Syr 28,10 mówi dwukrotnie o gniewie, ale koncentruje się nie wprost na jego przyczynie, lecz na tym, co wzmacnia złość człowieka. Po pierwsze, wzmaga ją

⁶⁷ Zob. Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 341.

⁶⁸ Zob. Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 341; Zapff, *Jesus*, 142.

⁶⁹ G. Vignini bogacza, który jest kłamcą, interpretuje w tym sensie, że jest to osoba bogata, która kłamie, aby ukryć swe bogactwo i udaje kogoś znacznie mniej zamożnego. Zob. Vignini, *Siracide*, 150.

⁷⁰ Zob. Jiménez Hernández, *Il Siracide*, 211; Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 341.

⁷¹ Zdaniem B.M. Zapffa, starość i cudzołóstwo w świecie biblijnym są dwiema rzeczywistościami wzajemnie niekompatybilnymi. Zob. Zapff, *Jesus*, 142.

⁷² Zob. Vignini, *Siracide*, 150.

siła człowieka (ἰσχύς τοῦ ἀνθρώπου), po drugie – bogactwo (πλοῦτος). Rzeczownik ἰσχύς jest wieloznaczny, może odnosić się do siły fizycznej (np. Syr 3,13; 5,2; 31,30; 38,18; 41,2 i 46,9) lub do władzy, jaką ktoś sprawuje (np. Syr 17,3; 38,5; 44,6 i 45,8,12)⁷³. W wielu tekstach, podobnie jak w Syr 28,10, trudno jest jednoznacznie określić jego dokładne znaczenie. Z pewnością możemy powiedzieć, że każdy rodzaj siły, czy to fizycznej, czy też rozumianej jako posiadanie jakiejś władzy, powoduje, że człowiek góruje nad innymi, zwłaszcza słabszymi od niego, co z kolei sprawia, że nie stara się on zapanować nad swym gniewem i wybucha znacznie mocniej niż wtedy, gdy znajduje się wobec silniejszego od siebie⁷⁴. W tym drugim przypadku wie, że może mu to zaszkodzić, dlatego stara się powstrzymać i kontrolować swoje emocje, tak aby nie urazić i nie rozgniewać przewyższającego go czy to siłą fizyczną, czy posiadaną władzą i nie sprowadzić na siebie jakiegoś nieszczęścia. Podobnie ma się rzecz również z bogactwem. Ono także powoduje, że im ktoś więcej posiada, tym czuje się „silniejszy”, ponieważ dobra materialne zapewniają mu wyższe miejsce w hierarchii społecznej (Syr 13,3)⁷⁵. Dwa ostatnie stychy Syr 28,10 tworzą paralelizm synonimiczny, dlatego siłę i bogactwo, o których mówią, możemy odczytać jako władzę lub zajmowanie wyższego miejsca w strukturze społecznej. Każdemu będącemu w tej sytuacji górowania (wywyższenia) nad innymi zawsze zagraża pokusa lekceważenia osób słabszych i nieliczenia się z nimi.

Do bogactwa, a raczej jego braku, w perspektywie gniewu nawiązuje pośrednio także Syr 25,22. Werset ten wyraża potęgę mężczyzny, który jest utrzymywany przez żonę. Sytuację tę Syrach określa jako skandaliczną (ἀναίδεια), ogromnie wstydliwą dla mężczyzny (αἰσχύνη μεγάλη) i wzbudzającą gniew

⁷³ Zob. Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek – English Lexicon*, I, 217; Muraoka, *A Greek-English lexicon*, 345; Zapff, *Jesus*, 171.

⁷⁴ Zob. Zapff, *Jesus*, 171.

⁷⁵ Zob. Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 365; Vignini, *Siracide*, 168; Zapff, *Jesus*, 171.

(ὀργή). Mędrzec nie podaje przyczyny (lenistwo, choroba, por. Tb 2,11-12, niewyuczenie się żadnego zawodu), która sprawia, że to żona utrzymuje męża. W ten sposób mędrzec piętnuje każdą sytuację tego rodzaju, bez względu na przyczynę powyższego stanu rzeczy⁷⁶.

Gniew może wzbudzić także niewłaściwe użycie mowy (dosł. trzeci język – γλῶσσα τρίτη). W 28,19 Syrach stwierdza, że szczęśliwy jest człowiek (Syr 14,1), który został przed nim uchroniony i nie przeżył swego życia pod jego negatywnym wpływem (dosł. „nie przeszedł w gniewie jego” – οὐ διήλθεν ἐν τῷ θυμῷ αὐτῆς, por. Ps 31,21). W tekście tym kluczowa jest syntagma ὁ θυμός αὐτῆς (‘gniew jego [języka – przyp. autora]’), która określa, jaka jest relacja gniewu do złej mowy. W zależności od interpretacji dopełniacza αὐτῆς możemy zrozumieć ją na kilka sposobów. Po pierwsze, gniew może dotyczyć mowy, której poświęcona jest perykopa Syr 28,13-26, tzn. ktoś może gniewać się z powodu tego, co zostało powiedziane przez kogoś innego (*genetivus obiectivus*). Po drugie, słowa te możemy zrozumieć w tym znaczeniu, że gniew jest powodowany, wywoływany przez mowę (*genetivus subiectivus* lub *causae*). Po trzecie, gniew może pochodzić od niej, tzn. gniew został wzbudzony przez wypowiedziane słowa – jego źródłem jest mowa (*genetivus originis*). Wobec powyższych możliwości interpretacji ὁ θυμός αὐτῆς trudno jest jednoznacznie określić, która z nich jest prawidłowa. Wieloznaczność tej syntagmy być może została zamierzona przez tłumacza tekstu hebrajskiego, tak aby ukazać szeroki zakres możliwości wzbudzenia gniewu przez złe użycie mowy.

Kolejnym powodem gniewu (θυμός) jest człowiek sprawiedliwy, który porzuca swą sprawiedliwość i zaczyna popełniać grzechy (Syr 26,28, por. Ez 18,24). Przyczyną gniewu może być także zazdrość i działanie przeciwko komuś

⁷⁶ Zob. Egger-Wenzel, „«Denn harte Knechtschaft»”, 23-49; Vignini, *Siracide*, 154.

– konspirowanie, knowanie⁷⁷. Według Syracha, właśnie takie były powody spisku Datana, Abirama, Koracha i ludzi zgromadzonych wokół nich (Syr 45,18, por. Lb 16,1–17,15⁷⁸ i Ps 106,16). Mędrzec, wspominając ich bunt przeciwko Mojżeszowi, stwierdza, że ludzie ci byli ogarnięci gniewem i złością (ἐν θυμῶ καὶ ὀργῇ). Syntagma ta wyraża szczególnie intensywne wzburzenie w stosunku do Mojżesza. Zazdrość prowadzi więc do buntu, co z kolei skutkuje wielkim gniewem i wzburzeniem wobec tego, przeciwko komu skierowany jest protest.

Z pobieżnego przeglądu przyczyn, które wywołują w człowieku gniew, możemy stwierdzić, że, zdaniem Syracha, uczucie to jest powodowane przede wszystkim niewłaściwymi, tzn. niemoralnymi postawami człowieka. Grzech w różnych jego przejawach jest główną przyczyną złości.

3.2. Kto podlega gniewowi

Syrach, mówiąc o gniewie, wskazuje również osoby, które w sposób szczególny mu podlegają, tzn. tych spośród ludzi, którzy żywią to uczucie częściej od innych i łatwiej mu ulegają. Syr 40,4 stwierdza, że każdy człowiek bez wyjątku doświadcza gniewu. Powszechność występowania tego uczucia mędrzec wyraża w sposób bardzo charakterystyczny dla mentalności semickiej (posłużył się dwiema skrajnościami, aby wyrazić całość). Złość pojawia się w życiu wszystkich, poczynając od władcy, a skończywszy na ludziach bardzo ubogich⁷⁹. W ten sposób mędrzec wyraził swe przekonanie, że nikt nie jest wolny od gniewu, doświadcza go każdy w szerokim tego słowa znaczeniu, tzn. gniewa się na innych, jak również doznaje

⁷⁷ „[...] a proposito dei cospiratori e delle loro motivazioni, Ben Sirac non attua un quadro molto articolato. A suo giudizio l'unico momento della cospirazione è la gelosia”. Petraglio, *Il libro*, 133.

⁷⁸ Zob. Petraglio, *Il libro*, 127-131; Sauer, *Jesus*, 311; Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 513.

⁷⁹ Zob. Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 470.

go z ich strony. Wzburzenie jest jednak tylko jednym z uniwersalnych uczuć, których doznają wszyscy ludzie⁸⁰. Innymi są: zazdrość (ζήλος), niepokój (ταραχή), zamieszanie (σάλος) strach przed śmiercią (φόβος θανάτου), złość (μηνίαμα) i kłótnia (ἔρις). Należy jednak zwrócić uwagę na dwa bardzo ważne fakty dotyczące wyliczenia stanów emocjonalnych, którym podlega bez żadnego wyjątku każdy człowiek. Gniew (θυμός) mędrzec wymienia na samym początku tej listy. Czyżby poprzez to chciał powiedzieć, że jest to najważniejsze spośród wskazanych powszechnych doświadczeń całej ludzkości, skoro znajduje się na pierwszym miejscu? Po drugie, w 40,4 dostrzegamy jeszcze jedno odniesienie do złości. Na przedostatnim miejscu Syrach wyliczył μηνίαμα. Naszą uwagę powinno zwrócić także słowo, które znajduje się na końcu wyliczenia zawartego w 40,4 – ἔρις ('kłótnia'). Również ono odnosi się pośrednio do gniewu, ponieważ – jak zobaczymy w dalszej części artykułu – to właśnie kłótnia jest jednym ze skutków gniewu. Znaczące jest więc, że mędrzec listę uczuć, od których nikt z żyjących nie jest wolny, rozpoczyna i kończy odniesieniem do gniewu. Wydaje się, że w ten sposób uznał go za uprzywilejowane uczucie w życiu człowieka, tzn. wyjątkowe w tym znaczeniu, że każdy człowiek doświadcza go najczęściej w swoim życiu⁸¹. Powinniśmy ponadto zauważyć, że lista zawarta w 40,4 posiada siedem elementów. Wskazuje to symbolicznie na całość życia i jego pełnię⁸². Czyżby mędrzec chciał powiedzieć, że wymienione uczucia występują przez całe życie każdego z ludzi? Jeśli tak, to odmalowany przez Syracha obraz egzystencji człowieka byłby bardzo smutny i przygnębiający.

⁸⁰ Zob. Vigini, *Siracide*, 238.

⁸¹ Inaczej ujmuje tę hierarchię B.M. Zapff: „Dabei ist deutlich eine inhärente Steigerung festzustellen: Eifersucht übertrifft den Zorn (vgl. Spr 27⁴); Sorge (vgl. 30²⁴) und Schrecken finden ihre Höhepunkt in der Todesangst, Zank [...] ergießt sich in Streit”. Zapff, *Jesus*, 276-277.

⁸² Zob. Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 470; Vigini, *Siracide*, 238; Zapff, *Jesus*, 276.

Wydaje się, że stwierdzenie zawarte w 40,4 stoi w sprzeczności z tym, co Syrach powiedział w 10,18b. Werset ten bowiem wyraża myśl, że ani pycha (ὕπερηφανία), ani szalony gniew (ὀργή θυμοῦ) nie zostały stworzone dla ludzi. Jest to sprzeczność jedynie pozorna, ponieważ 40,4 odnosi się do zwykłego gniewu, a 10,18b do ὀργῆ θυμοῦ (dosł. 'gniew gniewu'). Nie chodzi więc o zwykły gniew, ale o wyjątkowo silną złość, która swą intensywnością przerasta znacznie zwykłą irytację. Szalony gniew natomiast w sposób wyjątkowo silny wpływa na człowieka i opanowuje go całkowicie. Właśnie do tego niezwykle silnego rodzaju złości odnosi się 10,18b (Prz 27,4). Z kontekstu Syr 10,12-18 wynika, że pycha i wielkie wzburzenie nie odnoszą się do ludzi (nie są skierowane przeciw nim), lecz do Boga⁸³.

Syr 27,30 w sposób jednoznaczny łączy złość i gniew (μῆνις καὶ ὀργή)⁸⁴ z grzesznikiem (ἀνὴρ ἀμαρτωλός). Są one obrzydliwością (βδέλυγματα). Grzesznik będzie ogarnięty nimi (ἐγκρατὴς ἔσται αὐτῶν). Irytacja jest więc cechą, która w sposób wyjątkowy charakteryzuje ludzi grzesznych. Nie podlegają oni jak inni jedynie wybuchowi gniewu, lecz są nieustannie w jego posiadaniu i nie mogą się od niego uwolnić⁸⁵.

Analizując przyczyny gniewu, powiedzieliśmy, że są nimi bezrozumność głupca (Syr 31,30) oraz władza i bogactwo (Syr 28,10cd). Teksty te wskazują nam kolejne kategorie ludzi, którzy w sposób szczególny podlegają gniewowi. Z Syr 31,30 możemy wnioskować, że głupiec jest człowiekiem gniewnym, pijaństwo zaś wzmacnia tylko jego wściekłość (zob. powyżej). Syr 28,10cd wprost łączy bogactwo i władzę ze złością, przy czym podkreśla, że im ktoś ma więcej siły/władzy lub dóbr materialnych, ten tym mocniej unosi się gniewem, zwłaszcza wobec ludzi stojących niżej w hierarchii społecznej (zob. powyżej).

⁸³ Zob. Marböck, *Sirach*, 154; Sauer, *Jesus*, 106; Vigni, *Siracide*, 64.

⁸⁴ „Due termini (*mēnis e orgē*) che esprimono entrambi la collera e che pertanto si equivalgono”. Vigni, *Siracide*, 164.

⁸⁵ Zob. Zapff, *Jesus*, 167.

Syr 25,15 przedstawia nam ostatnią kategorię osób, z którymi mędrzec łączy gniew. Werset ten stwierdza, że „nie ma głowy nad głowę węża i nie ma gniewu nad gniew [θυμὸς ὑπὲρ θυμὸν] kobiety”. Bardzo interesujący jest fakt, że w greckiej wersji Księgi Mądrości Syracha znane są dwa warianty dotyczące ostatniego słowa Syr 25,15 (niestety, nie znamy tekstu hebrajskiego tego wersetu)⁸⁶. J. Ziegler w swoim wydaniu krytycznym greckiego tekstu Syr umieścił słowo γυναικός⁸⁷, A. Rahlfs zaś – ἐχθροῦ⁸⁸. Lekcja γυναικός potwierdzona jest także przez tłumaczenie na język syryjski⁸⁹. Oba stychy Syr 25,15 posiadają tę samą strukturę: οὐκ ἔστιν A ὑπὲρ A + *genetivus*. Tak sformułowane zdanie wyraża porównanie, którego sens można oddać za pomocą: nie ma A większego niż A kogoś. Stych pierwszy zawiera przesłanie, że nie ma większej inteligencji, ewentualnie przebiegłości, ponad tę, którą posiada wąż (jest to wyraźne nawiązanie do Rdz 3,1: „A wąż był bardziej przebiegły niż wszystkie zwierzęta lądowe, które Pan Bóg stworzył”). W 25,15b autor stwierdza, że nie ma większego gniewu niż gniew kobiety (por. Prz 21,9.19; 25,24). W słowach tych wyraża więc swoje osobiste przekonanie, że gniew niewiasty jest największym spośród wszystkich ludzi⁹⁰. Di Lella uważa, że myśl zawartą w Syr 25,15b można odnieść i uzasadniać za pomocą Rdz 29,31–30,24⁹¹. Możemy wskazać również na postawę Sary wobec Egipcjanki Hagar i jej syna (Rdz 21,8-10).

⁸⁶ Zob. Beentjes, *The Book*, 98; *The Book of Ben Sira*, 24.

⁸⁷ Zob. J. Ziegler, *Sapientia Iesu*, 244.

⁸⁸ Zob. *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum*, II, 420. Por. Sauer, *Jesus*, 190.

⁸⁹ Zob. Caldach-Benages – Ferrer – Liesen, *La sabiduría*, 166. Por. Zapff, *Jesus*, 146.

⁹⁰ Zob. Sauer, *Jesus*, 191.

⁹¹ Zob. Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 347.

3.3. Skutki gniewu

Syrach wskazuje również skutki gniewu, tzn. do czego on prowadzi i co wnosi w życie człowieka, który mu uległ. Mędrzec dwukrotnie stwierdza, że złość wiedzie ku upadkowi. W 1,22 wyraźnie mówi, że skutkiem gniewu (ἡ ῥοπή τοῦ θυμοῦ)⁹² jest klęska, niepowodzenie (πτῶσις). Autor nie precyzuje, jak powinniśmy dokładnie rozumieć upadek, o którym mówi w tym wersecie, i na czym on polega. Ten ogólny i nieprecyzyjny charakter wypowiedzi mędrca pozwala nam jedynie stwierdzić, że odnosi się on do bardzo szeroko pojętej straty, sytuacji niekomfortowej, która może dotyczyć zarówno życia zewnętrznego, jak i wewnętrznego człowieka⁹³. Syrach stwierdza ponadto, że niesprawiedliwy gniew (θυμὸς ἄδικος) nie może zostać usprawiedliwiony (1,22a). Na tej podstawie możemy wnioskować, że istnieje gniew sprawiedliwy, który musi zostać wyrażony wtedy, gdy dzieje się coś złego. Syr 1,22 zdaje się sugerować, że tylko gniew niewłaściwy prowadzi człowieka do upadku, ten słuszny nie prowadzi do niego (Ps 37,8 stwierdza, że gniew wiedzie do zła). G. Vignini na podstawie 1,22 uważa, że nieusprawiedliwiony gniew jest jedną z przeszkód uniemożliwiających osiągnięcie mądrości, ponieważ do jej zdobycia konieczne jest opanowanie i całkowita kontrola nad sobą (Prz 12,16)⁹⁴.

Podobny skutek powoduje także pijaństwo głupca, które powiększa jego gniew, doprowadzając go do potknięcia (εἰς πρόσκομμα, zob. Syr 31,30 oraz powyżej). W tekście tym dość trudno jest powiedzieć, czy bezpośrednią przyczyną potknięcia jest nadużywanie alkoholu czy też gniew. A może jest nią

⁹² Zob. Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek – English Lexicon*, II, 418; Muraoka, *A Greek-English lexicon*, 615. Por. *Księgi greckie*, 505; *A New English Translation*, 720; *Septuaginta Deutsch*, 1093.

⁹³ G. Sauer upadek, o którym jest mowa w Syr 1,22b, interpretuje w znaczeniu okazania braku posłuszeństwa Bogu. Zob. Sauer, *Jesus*, 52.

⁹⁴ Zob. Vignini, *Siracide*, 18. Por. Schreiner, *Jesus*, 21.

sama głupota człowieka, a gniew i nadużywanie alkoholu jedynie przyspieszają go? Potknięcie się nie jest upadkiem tak jak w Syr 1,22a, lecz sytuacją, w której ktoś traci równowagę i ryzykuje upadek. Jest więc bardzo niebezpieczne, ponieważ zagrożenie upadkiem znacznie wzrasta.

Syr 30,24a mówi, że zazdrość wraz z gniewem (ζήλος και θυμός) skracają dni człowieka (ἐλαττοῦσιν ἡμέρας), który się im poddaje (Prz 14,30)⁹⁵. Zdaniem G. Viginiego, oba te uczucia prowadzą do niechęci i nienawiści, co z kolei sprawia, że osoba, która im podlega, żyje w ciągłej udręce (dziś powiedzielibyśmy – stresie), a co za tym idzie, jej życie nie tylko staje się nie do zniesienia, ale ulega również skróceniu⁹⁶.

Syr 28,8b stwierdza, że człowiek gniewny (ἄνθρωπος θυμώδης) rozpali kłótnie (μάχην). Rzeczownik μάχη nie odnosi się jedynie do sprzeczki, awantury (Syr 6,9; 27,14; 28,10), lecz może określać także konflikt zbrojny: walkę lub wojnę (Syr 8,16; 27,15; 28,11; 31,26)⁹⁷. Gniew doprowadza więc nie tylko do ostrej wymiany słów (Prz 15,18; 26,21; 29,22)⁹⁸, lecz może przerodzić się w walkę fizyczną, która prowadzi do rozlewu krwi, a nawet, w skrajnych przypadkach, do utraty życia⁹⁹. B.M. Zapff dostrzega w 28,8b dynamiczny

⁹⁵ Zob. Zapff, *Jesus*, 193. Di Lella cytuje sentencje, które potwierdzają tę prawdę: „«As iron is eaten away by rust, so the envious are consumed by their own Passion» (Antisthenes [5th – 4th century B.C.], quoted in Diogenes Laërtius, *Lives and Opinions of Eminent Philosophers* [third century of our era]). «The envious die not once, but as oft as the envied win applause» (Baltasar Gracián, *The Art of Wordly Wisdom* [1647], 162). «To be angry is to revenge the fault of others upon ourselves» (Alexander Pope, *Thoughts on Various Subjects* [1727]). «Anger would inflict punishment on another; meanwhile, it tortures itself» (Publilius Syrus, *Moral Sayings* [1st cent. B.C.], 1009)». Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 382.

⁹⁶ Zob. Viginini, *Siracide*, 182.

⁹⁷ Zob. Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek – English Lexicon*, II, 292; Muraoka, *A Greek-English lexicon*, 443.

⁹⁸ Zob. Viginini, *Siracide*, 166.

⁹⁹ Zob. Sauer, *Jesus*, 206.

rozwój konfliktu spowodowanego przez osobę pełną gniewu. Zaczyna się on od słów, a kończy na rękoczynach, które mogą być tragiczne w swych konsekwencjach¹⁰⁰.

Skutki gniewu, który okazuje ktoś innym ludziom, nie ograniczają się jedynie do wymiaru ziemskiego czy interpersonalnego, ale rzutują również na relację z Bogiem. Syrach, omawiając obowiązki wobec rodziców (Syr 3,1-16), stwierdza jednoznacznie, że ten, kto opuszcza ojca, jest jak bluźnierca (Syr 3,16a), ten zaś, kto powoduje gniew swej matki (ὁ παροργίζων μητέρα αὐτοῦ), jest przeklęty przez Boga (κεκατηραμμένος ὑπὸ κυρίου, zob. 3,16b, por. Syr 33,12). Słowa te z całą pewnością odnoszą się do czwartego przykazania (zob. Wj 20,12 i Pwt 5,16) i stanowią jego interpretację oraz aktualizację (por. Wj 21,17; Kpł 20,9; Prz 19,26; 30,17)¹⁰¹. Ten, kto doprowadza do gniewu swoją matkę, zostanie przeklęty przez Boga, tzn. Pan odwróci się od niego i ześle na niego jakąś karę, która stanie się w życiu tego człowieka nieszczęściem i przyniesie mu szkodę. Zło popełnione wobec rodziców jest równoważne ze złem, które ktoś wyrządza bezpośrednio wobec samego Boga i jest poważnym naruszeniem relacji z Nim¹⁰². Skutki gniewu są więc odczuwalne nie tylko w sferze zewnętrznej człowieka, ale mają również wpływ na jego relację z Bogiem (wymiar wewnętrzny). Obejmują zatem całe życie osoby wyrażającej gniew i działającej pod jego wpływem.

3.4. Środki zaradcze – jak ustrzec się gniewu

Syrach nie zajmuje się tylko obserwacją i analizą zjawisk, które go otaczają. Jest także nauczycielem-wychowawcą pragnącym formować swych uczniów, którzy wstąpili do jego szkoły

¹⁰⁰ Zob. Zapff, *Jesus*, 170.

¹⁰¹ Zob. Marböck, *Sirach*, 76.

¹⁰² Zob. Marböck, *Sirach*, 76; Schreiner, *Jesus*, 28; Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 157; Vignini, *Siracide*, 28.

(Syr 51,23). Z tego też powodu jego księga zawiera praktyczne wskazania, których celem jest uchronienie adeptów mądrości przed błędami lub pomoc, aby dobrze, tzn. zgodnie z Prawem, przeżyli swe życie. Również w odniesieniu do gniewu mędrzec udziela ważnych i cennych wskazówek, jak uniknąć wybuchu złości.

Dłuższa wersja greckiego tekstu Księgi Mądrości Syracha (G II) w 1,21b¹⁰³ stwierdza, że bojaźń Boża (φόβος κυρίου) odwraca wszelki gniew (ἀποστρέφει πᾶσαν ὀργή)¹⁰⁴. Przesłanie tego stychu nie jest jednoznaczne, ponieważ możemy je zrozumieć w ten sposób, że bojaźń Boża chroni człowieka przed tym, aby nie okazywał swego gniewu, lub że ona strzeże go przed gniewem innych i nie dopuszcza, aby ich wzburzenie wyrządziło bojącemu się Pana jakąś szkodę. Jednak na podstawie 1,12a („bojaźń Boża odrzuca grzech”) drugi stych tego wersetu powinniśmy interpretować w pierwszym znaczeniu – bojaźń Boża chroni człowieka przed tym, aby nie wpadł w złość i poprzez to nie ściągnął na siebie jej negatywnych skutków. Innymi słowy, jeśli ktoś trwa w bojaźni Bożej, to nie okazuje swego gniewu wobec innych (Ps 37,8)¹⁰⁵. J. Sauer i J. Marböck uważają jednak, że Syr 1,21b odnosi się do gniewu Boga, przed którym chroni człowieka bojaźń Boża, ponieważ ona powoduje, że unika on grzechów, więc, co za tym idzie, nie ściąga na siebie gniewu Pana¹⁰⁶.

Kolejną radę dotyczącą tego, jak ustrzec się przed wybuchem gniewu, zawiera Syr 10,6. Pierwszy stych tego wersetu wzywa, aby nie gniewać się (μη μηνιάσης) na każdy czyn niesprawiedliwy (ἐπι παντί ἀδικήματι), który został uczyniony

¹⁰³ Zob. Bussino, *The Greek Additions*, 58-64; M. Gilbert, „L'addition”, 317-325; Sauer, *Jesus*, 50; Schreiner, *Jesus*, 20; Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 142, 145.

¹⁰⁴ Tekst tego wersetu brzmi w następujący sposób: „φόβος κυρίου ἀπωθεῖται ἁμαρτήματα, παραμένων δὲ ἀποστρέφει πᾶσαν ὀργήν”. Ziegler, *Sapientia Iesu*, 131.

¹⁰⁵ Zob. Schreiner, *Jesus*, 21.

¹⁰⁶ Zob. Marböck, *Sirach*, 59; Sauer, *Jesus*, 52.

przez bliźniego. Z całą pewnością są przypadki, w których należy okazać gniew, ale są również takie sytuacje, w których nie powinno się go okazywać (zob. komentarz powyżej do 1,22). W pierwszym wypadku chodzi o sprawy ważne, które mogą wyrządzić wiele zła. Wtedy trzeba zareagować. Są jednak sytuacje, w których, choć ktoś wyrządził jakieś zło, to jednak nie jest ono zbyt wielkie, ponieważ nie dotyczy poważnej materii. Wtedy lepiej jest pominąć to milczeniem, niż wprowadzać napięcie w relacje międzyludzkie poprzez niepotrzebne uniesienie się gniewem¹⁰⁷. Krótko mówiąc, nie zawsze i nie w każdej sytuacji powinniśmy reagować, bo może to przynieść jeszcze większe zło, niż sam niewłaściwy czyn, który może być powodem wzburzenia (por. Kpł 19,16-18)¹⁰⁸. G. Vignini uważa, że 10,6a jest wezwaniem skierowanym do ucznia mędrca, aby nie pielęgnował w sobie poczucia urazy po doznanej krzywdzie lub obrazie¹⁰⁹.

Ostatnia rada dotycząca tego, jak ustrzec się gniewu, jest zawarta w 20,2. Mówi ona, że lepiej jest upomnieć kogoś niż gniewać się na tę osobę. Przestroga niesie ze sobą nadzieję na zmianę postępowania tego, kto czyni coś niewłaściwego (Syr 19,13-17), gniew natomiast zrywa relację z bliźnim, który błądzi, i bardzo negatywnie nastawia do niego. Człowiek opanowany gniewem zamyka się w sobie i zrywa ze swym bliźnim kontakt, co więcej, w jego sercu wzmagają się złość, pod wpływem której można osobiście, na którą się gniewa, wyrządzić jakieś zło.

Powyższe trzy rady Syracha wskazują, co należy czynić, aby samemu nie wpaść w gniew i nie zburzyć dobrych relacji z ludźmi, którzy żyją w naszej bliskości. Pierwsza z nich wzywa do przyjęcia stałej postawy (bojaźni Bożej), dwie następne są ogólnymi wskazaniem, co należy uczynić w sytuacjach, w których może zrodzić się gniew w sercu człowieka.

¹⁰⁷ Zob. Marböck, *Sirach*, 152; Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 224.

¹⁰⁸ Zob. Marböck, *Sirach*, 152; Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 224.

¹⁰⁹ Zob. Vignini, *Siracide*, 62.

3.5. Ostrzeżenia przeciw gniewowi, czyli co należy zrobić, aby ustrzec się gniewu innych

Mędrzec z Jerozolimy w swojej refleksji nad gniewem ludzkim udziela także trzech bardzo konkretnych wskazówek, w jaki sposób można ustrzec się wybuchu gniewu innych ludzi i jego skutków. Po pierwsze, w Syr 4,2b Syrach wzywa swego ucznia, aby nie wzbudzał gniewu (*μη παροργίσης*) nikogo, kto znajduje się w niedostatku lub trudnej sytuacji (*ἄνδρα ἐν ἀπορίᾳ αὐτοῦ*). Z kontekstu Syr 4,2 możemy wywnioskować, że rzeczownik *ἀπορία* ('zamieszanie, zakłopotanie, niepokój, przerażenie') odnosi się do sfery materialnej (por. Prz 3,27-28)¹¹⁰. Człowiek ten doświadcza braku podstawowych środków koniecznych do życia – po prostu jest biedny (*πτωχός*, zob. 4,1a). Nie należy go doprowadzać do gniewu, ponieważ jego złość będzie zwielfokrotniona jego ubóstwem i desperacją, która z niego wynika. Jeśli ktoś uczyni mu jakieś zło, to wybuchnie on gniewem o wiele łatwiej niż inni ludzie, ponieważ jest już rozgoryczony swą trudną sytuacją materialną. W ten sposób Syrach wpisuje się w starotestamentalną tradycję, która stara się chronić ludzi biednych przed czynieniem im jakiegokolwiek zła i niesprawiedliwości, ponieważ należą oni do najsłabszej społecznie grupy ludzi, która jest praktycznie bezbronna¹¹¹. J. Marböck uważa, że Syr 4,2b mówi o nieudzieleniu pomocy człowiekowi, który jest w potrzebie, lub potraktowaniu go w sposób upokarzający¹¹².

W następnym wersecie, tj. Syr 4,3a, mędrzec wzywa, aby nie niepokoić (*μη προσταράξῃς*) człowieka, który jest rozgniewany (*καρδίαν παρωργισμένην*). Powinniśmy unikać dodatkowego niepokojenia człowieka rozgniewanego, ponieważ jego wnętrze jest już wypełnione złością. Jeśli będziemy go dodatkowo pobu-

¹¹⁰ T. Muraoka interpretuje tę syntagmę w znaczeniu kłopotów finansowych. Zob. Muraoka, *A Greek-English lexicon*, 81.

¹¹¹ Zob. Sauer, *Jesus*, 69.

¹¹² Zob. Marböck, *Sirach*, 86. Por. Schreiner, *Jesus*, 31.

dzać, to wybuchnie gniewem tym większym, im większa była jego irytacja. Człowiek rozgniewany, w którego wnętrzu nie ma pokoju, jest o wiele bardziej podatny na negatywne reakcje niż człowiek spokojny. Nawet najmniejsze zdenerwowanie może go doprowadzić do wybuchu gniewu. Należy więc unikać drażnienia go poprzez wprowadzanie dodatkowego zamieszania – poruszenia.

W Syr 8,16 mędrzec radzi, aby nie doprowadzać do żadnych konfliktów (*μη ποιήσης μάχην*) z człowiekiem porywczym, łatwo wpadającym w gniew (*μετὰ θυμώδους*) i nie udawać się z nim w podróż przez bezludne, tzn. niezamieszkałe, okolice (por. Rdz 4,8)¹¹³, ponieważ nie ceni on życia innych ludzi i gniew jego może doprowadzić do zabójstwa osoby, na którą się gniewa (por. Prz 22,24). Złość człowieka impulsywnego (por. Prz 15,18), który łatwo wpada w gniew, jest tak wielka, że traci on kontrolę nad sobą i wtedy jest w stanie przekroczyć wiele granic, m.in. i tę, która odnosi się do ochrony życia (piąte przykazanie)¹¹⁴. Syrach wzywa swych uczniów, aby nie wszczynali żadnego, nawet najmniejszego, sporu z ludźmi, którzy nie potrafią kontrolować swego gniewu, ponieważ każdy ich wybuch złości przyniesie szkodę człowiekowi, który doprowadził ich do zdenerwowania.

4. ZAKOŃCZENIE

Syrach w swojej księdze nie zawarł kompleksowego wykładu dotyczącego wszystkich aspektów gniewu. Nie poświęcił mu też żadnej perykopy, która dotyczyłaby tylko gniewu i zawierałaby całość jego nauczania na ten temat. Nawiązywał jednak do niego dość często (częściej niż autorzy innych ksiąg mądrościowych Starego Testamentu), omawiając inne

¹¹³ J. Marböck uważa, że w Syr 8,16b można dostrzec odniesienie do osobistych podróży Syracha. Zob. Marböck, *Sirach*, 139).

¹¹⁴ „[...] il collerico, sempre pericoloso nell'assalire e senza scrupoli d'alcun genere anche nell'uccidere”. Vigini, *Siracide*, 56. Zob. Skehan – Di Lella, *The Wisdom*, 214; Schreiner, *Jesus*, 57.

zjawiska i aspekty życia człowieka. Jego nauka odnośnie do gniewu nie ma charakteru całościowego wykładu, tzn. nie omówił go systematycznie i dogłębnie. Ukazał jedynie najważniejsze, jego zdaniem, przyczyny oraz skutki. Podał kilka praktycznych wskazówek, jak się uchronić przed gniewem i czego nie należy czynić, aby nie doświadczyć złości innych ludzi. Pomimo tego fragmentarycznego ujęcia zagadnień dotyczących wzburzenia, możemy jednoznacznie stwierdzić, że Syrach uznał gniew człowieka za kwestię dość istotną, skoro poświęcił jej aż tyle miejsca w swoim dziele. Należy podkreślić także, że ocenił go (poza przypadkiem gniewu sprawiedliwego) bardzo negatywnie, ponieważ na ogół prowadzi do zła i niszczy relacje międzyludzkie (wyjątek stanowi jedynie sprawiedliwy/słuszny gniew).

BIBLIOGRAFIA

- Adinolfi M., „Il medico in Sir 38,1-15”, *Antonianum* 62 (1987) 172-183.
- Beeks R., *Etymological Dictionary of Greek* (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 10/1; Leiden – Boston: Brill 2010) I-II.
- Beentjes P.C., *The Book of Ben Sira in Hebrew. A Text Edition of all Extant Hebrew Manuscripts and a Synopsis of All Parallel Hebrew Ben Sira Texts* (VTSup 68; Leiden – New York, NY – Köln: Brill 1997).
- Benko S., „Gniew”, *Encyklopedia biblijna* (red. P.J. Achtemeier) (Prymasowska Seria Biblijna; Warszawa: Vocatio 1999) 344-345.
- Bonora A., „Siracide”, *Libri sapienziali e altri scritti* (Logos Corso di Studi Biblici 4; Torino: Elle Di Ci 1997) 85-98.
- The Book of Ben Sira. Text, Concordance and an Analysis of the Vocabulary* (The Historical Dictionary of the Hebrew Language; Jerusalem: The Academy of the Hebrew Language and the Shrine of the Book 1973).

- Bussino S., *The Greek Additions in the Book of Ben Sira* (Analecta Biblica 203; Roma: G&BP 2013).
- Büchsel F., „θύμός”, *Theological Dictionary of the New Testament* (red. G. Kittel – G. Friedrich) (Grand Rapids, MI: Eerdmans 1995) III, 167-172.
- Calduch-Benages N., *En el crisol de la prueba. Estudio exegetico de Sir 2,1-18* (Asociación Bíblica Española 32; Estella: Verbo Divino 1997).
- Calduch-Benages N. – Ferrer J. – Liesen J., *La sabiduría del escriba. Wisdom of the Scribe* (Biblioteca Midrásica 26; Estella: Editorial Verbo Divino 2003).
- Chlewiński Z. – Nawrot K., „Gniew”, *Encyklopedia katolicka* (red. P. Hemperek *et al.*) (Lublin: Wydawnictwo TN KUL 1989) 1161-1163.
- Clifford R.J., *Proverbs. A Commentary* (The Old Testament Library; Louisville, KY: Westminster John Knox Press 1999).
- Coggins R.J., *Sirach* (Guides to Apocrypha and Pseudepigrapha; Sheffield: Sheffield Academic Press 1998).
- Egger-Wenzel R., „«Denn harte Knechtschaft und Schande ist es, wenn eine Frau ihren Mann ernährt» (Sir 25,22)”, *Der Einzelne und seine Gemeinschaft bei Ben Sira* (red. R. Egger-Wenzel – I. Krammer) (Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 270; Berlin – New York, NY: De Gruyter 1998) 23-49.
- Fasce S., *La lode del medico nel libro biblico del Siracide* (Genova: ECIG 2009).
- Gilbert M., „L’addition de Siracide 1,21. Une énigme”, *Palabra, Prodigio, Poesía* (red. V. Collado Bertomeu) (Analecta Biblica 151; Roma – Jávea: Editrice PIB 2003) 317-325.
- Gilbert M., „L’Éclésiastique: Quel texte? Quelle autorité?”, *Revue Biblique* 94/2 (1987) 233-250.
- Gilbert M., *Les cinq livres des Sages* (Lire la Bible 129; Paris: CERF 2003).
- Grether O. – Fichtner J., „ὄργή. B. The Wrath of Men and the Wrath of God in the Old Testament”, *Theological Dictionary of the New Testament* (red. G. Kittel – G. Friedrich) (Grand Rapids, MI: Eerdmans 1995) V, 392-409.

- Hahn H.C., „Anger. Wrath”, *New International Dictionary of New Testament Theology* (red. C. Brown) (Grand Rapids, MI: Paternoster Press ²1986) I, 105-113.
- Hatch E. – Redpath H.A., *A Concordance to the Septuagint and the Other Greek Versions of the Old Testament (Including the Apocryphal Books)* (Grand Rapids, MI: Baker Books ²1998).
- Herion G.A., „Wrath of God (OT)”, *The Anchor Bible Dictionary* (red. D.N. Freedman) (New York, NY – London: Doubleday 1992) VI, 989-996.
- Jiménez Hernández E., *Il Siracide. Risonanze bibliche* (Napoli: Chirico 2006).
- Jurewicz O., *Słownik grecko-polski* (Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN 2001) I-II.
- Kleinknecht H., „ὄργή. A. Wrath in Classical Antiquity”, *Theological Dictionary of the New Testament* (red. G. Kittel – G. Friedrich) (Grand Rapids, MI: Eerdmans 1995) V, 383-392.
- Kondracki A., „Kanoniczność i natchnienie Księgi Syracydesa”, *Seminare* 13 (1997) 113-120.
- Kralka K., *Siedem grzechów głównych* (Kraków: Esprit 2016).
- Księgi greckie. Przekład interliniarny z kodami gramatycznymi i indeksem form podstawowych* (tłum. M. Wojciechowski) (Prymasowska Seria Biblijna; Warszawa: Vocatio 2008).
- Léon-Dufour X., „Gniew”, *Słownik teologii biblijnej* (red. X. Léon-Dufour) (Poznań: Pallottinum 1990) 286-293.
- Liddell H.G. – Scott R., *A Greek-English Lexicon* (Oxford: Clarendon Press ¹⁰1996).
- Lust J. – Eynikel E. – Hauspie K., *A Greek – English Lexicon of the Septuagint* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1996) I-II.
- Mały słownik języka polskiego* (red. E. Sobol) (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1993).
- Marböck J., *Sirach 1 – 23* (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament; Freiburg – Basel – Wien: Herder 2010).
- Mazzinghi L., „«Poi fa' posto al Medico, perché ti è necessario» (Sir 38,1-15)”, *Parola, spirito e vita* 40 (1999) 65-74.
- Minissale A., *Siracide (Ecclesiastico)* (Nuovissima Versione della Bibbia 23; Cinisello Balsamo: San Paolo ³2002).

- Minissale A., *Siracide. Le radici nella tradizione* (Leggere oggi la Bibbia 1.17; Brescia: Queriniana 1988).
- Montanari F., *Vocabolario della lingua greca* (Torino: Loescher 2004).
- Moraldi L., „Ira”, *Nuovo dizionario di teologia biblica* (red. P. Rossano – G. Ravasi – A. Girlanda) (Cinisello Balsamo: San Paolo 1988) 756-759.
- Morla Asensio V., *Libri sapienziali e altri scritti* (Introduzione allo Studio della Bibbia 5; Brescia: Paideia 1997).
- Muraoka T., *A Greek-English lexicon of the Septuagint* (Louvain – Paris – Walpole: Peeters 2009).
- Muraoka T., *A Greek ≈ Hebrew/Aramaic Two-Way Index to the Septuagint* (Louvain – Paris – Walpole, MA: Peeters 2010).
- Muraoka T., *A Syntax of Septuagint Greek* (Leuven – Paris – Bristol: Peeters 2016).
- Murphy R.E., *L'albero della vita. Una esplorazione della letteratura sapienziale biblica* (Biblioteca biblica 13; Brescia: Queriniana 2000).
- A New English Translation of the Septuagint. And the Other Greek Translations Traditionally Included under that Title* (red. A. Pietersma – B.G. Wright) (New York, NY – Oxford: Oxford University Press 2007).
- Petraglio R., *Il libro che contamina le mani. Ben Sirac rilegge il libro e la storia d'Israele* (Theologia IV; Palermo: Augustinus 1993).
- Piwowar A., „La storia testuale del Libro del Siracide”, *Roczniki Teologiczne* 1 (2008) 31-53.
- Piwowar A., „Zdobycie mądrości według Syracha (Syr 6,18-37). Część II: Poddanie się mądrości i jego skutki (Syr 6,23-31)”, *Biblical Annals* 5/2 (2015) 319-349.
- Popowski R., *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu* (Prymasowska Seria Biblijna; Warszawa: Vocatio 2006).
- Potocki S., *Księga Przysłów. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy* (Pismo Święte Starego Testamentu VIII/1; Poznań: Pallottinum 2008).
- Potocki S., „Księgi mądrościowe ST”, *Wstęp do Starego Testamentu* (red. L. Stachowiak) (Poznań: Pallottinum 1990) 384-489.

- Potocki S., „Mądrość uczonego w Piśmie”, *Mądrość starotestamentalnego Izraela* (red. J. Frankowski) (Wprowadzenie w Myśl i Wezwanie Ksiąg Biblijnych 6; Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1999) 161-204.
- Romizi R., *Greco antico. Vocabolario greco italiano etimologico e ragionato* (Bologna: Zanichelli 32007).
- Sauer G., *Jesus Sirach/Ben Sira* (Das Alte Testament Deutsch Apokryphen 1; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2000).
- Scaiola D., „Ira”, *Temi teologici della Bibbia* (red. R. Penna – G. Perego – G. Ravasi) (Cinisello Balsamo: San Paolo 2010) 698-701.
- Seneka, *Listy moralne do Lucyliusza* (tłum. W. Kornatowski) (Kolekcja 6; Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PAN 2010).
- Septuaginta czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami* (tłum. R. Popowski) (Prymsowska Seria Biblijna; Warszawa: Vocatio 2013).
- Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes* (red. A. Rahlfs) (Stuttgart; Deutsche Bibelgesellschaft 1979) I-II.
- Septuaginta Deutsch. Das griechische Alte Testament in deutscher Übersetzung* (red. W. Kraus – M. Karrer) (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 2009).
- Schreiner J., *Jesus Sirach 1 – 24* (Die Neue Echter Bibel 38; Stuttgart: Echter 2002).
- Skehan P.W. – Di Lella A.A., *The Wisdom of Ben Sira* (Anchor Bible 39; New York, NY: Doubleday 1987).
- Słownik grecko-polski* (red. Z. Abramowiczówna) (Warszawa: PWN 1958) I-IV.
- Tasker R.V.G., „Wrath”, *The New Bible Dictionary* (red. J.D. Douglas) (Grand Rapids, MI: Eerdmans 1962) 1341.
- Trench R.C., *Trench's Synonyms of the New Testament* (Peabody: Hendrickson 2000).
- Vigini G., *Siracide* (Bibbia Paoline 11; Milano: Paoline 2007).
- Waltke B.K., *The Book of Proverbs. Chapters 1 – 15* (The New International Commentary on the Old Testament; Grand Rapids, MI – Cambridge: Eerdmans 2004).

Zapff B.M., *Jesus Sirach 25 – 51* (Die Neue Echter Bibel 39; Stuttgart: Echter 2010).

Ziegler J., *Sapientia Iesu Filii Sirach* (Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum Auctoritate Academiae Scientiarum Gottingensis editum XII/2; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht²1980).

Ks. ANDRZEJ PIWOWAR, prezbiter archidiecezji warmińskiej, doktor habilitowany teologii, adiunkt w Katedrze Egzegezy Ksiąg Historycznych, Prorockich i Sapiencjalnych Instytutu Nauk Biblijnych KUL. Ostatnia publikacja książkowa: *Składnia języka greckiego Nowego Testamentu* (Materiały pomocnicze do wykładów z biblistyki 13; Lublin: Wydawnictwo KUL 2016).